

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ
ДАҚЫЛДАРЫН ӨСІРУ МЫСАЛЫНДА АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

STATE REGULATION OF AGRICULTURAL SECTOR BASED
ON THE EXAMPLE OF CULTIVATION OF INDUSTRIAL CROPS IN THE ZHETISU REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА
НА ПРИМЕРЕ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ КУЛЬТУР ОБЛАСТИ ЖЕТІСУ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Г.Р. БАЙТАЕВА *

э.ғ.к., доцент

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: Baytaeva@mail.ru

G.R. BAYTAEVA *

C.E. Sc., Associate Professor

I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: Baytaeva@mail.ru

Г.Р. БАЙТАЕВА *

к.э.н., доцент

Жетісуский университет им.И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

*электронная почта автора: Baytaeva@mail.ru

Аңдатпа. *Мақсаты* - аграрлық секторды мемлекеттік қолдау тетіктері зерттелген (Жетісу облысының техникалық дақылдары мысалында), Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік өндірісінің ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізілді, проблемалар мен оларды шешу жолдары қаралған. *Әдістері* - жұмыстың теориялық негізін шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері құрайды, талдау әдісімен Жетісу облысының АӨК дамуына баға берілген, техникалық дақылдар мен азық-түлікке баға деңгейін реттеу. Статистикалық әдісті қолдана отырып, оларды өндірудің қазіргі жағдайы мен болашағы туралы қорытындылар жасалған. Модельдеу әдісі аграрлық саланы басқарудың тиімді моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді. *Нәтижелері* - аграрлық сектордың шикізат бағытына байланысты проблемалар, өндірістік қуаттардың толық жүктелмеуі, инновациялық технологиялар мен техникалық жарақтандыруды енгізудің төмен деңгейі ауыл шаруашылығы саласының даму қарқынын бәсеңдетеді. Осы міндеттерді шешу жолдары белгіленген: ауыл шаруашылығы инфрақұрылымына инвестициялау және өндірістік және қызмет көрсететін кооперативтер желісін кеңейту арқылы шағын бизнесті қаржыландырудың қолжетімділігін жақсартуға, Жетісу облысының аграрлық экономикасын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстар дайындалған. *Қорытындылар* - зерттеу барысында алынған негізгі ғылыми ережелер өңірде техникалық дақылдарды өсіру, қайта өңдеу және сату жөніндегі тиімді саясатты әзірлеу және іске асыру үшін ақпараттық-талдамалық материал ретінде пайдаланылуы мүмкін. Табиғи және еңбек ресурстары облысқа азық-түлікпен қамтамасыз етуде өзін-өзі қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Агроөнеркәсіптік өндірісті реттеудің қазіргі заманғы мемлекеттік саясатының негізгі бағыттары көрсетілген: азық-түлік тауарлары мен шикізатқа сұраныстың орнықты өсуін қолдау үшін жағдайлар қалыптастыру; инфрақұрылым, көтерме және бөлшек сауда нарықтары жүйесін құру; халықтың азық-түлікке деген сұранысын қанағаттандыратын баға жүйесін қолдау.

Abstract. *The goal* is to study the mechanisms of state support for agricultural sector (using the example of industrial crops in the Zhetisu region), analyze the current state of agro-industrial production in the Republic of Kazakhstan, consider problems and ways of their solution. *Methods* – theoretical basis of the work consists of the works of foreign and domestic scientists; the analysis method assesses the development of agro-industrial complex of the Zhetisu region,

функцияларына болжау, жоспарлау (нарық жағдайында, негізінен индикативті), реттеу, ұйымдастыру, үйлестіру және бақылау жатады. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, тек ауыл шаруашылығын ғана емес, сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, экономиканың басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.).

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешеніндегі экономиканың жаһандануына және нарықтық қатынастардың дамуына байланысты мемлекеттік органдар өндірушілерге әсер етудің бұрын қолданылған нысандары мен әдістерін толықтай қолдана алмайды, сонымен бірге 90-шы жылдардағы реформалар XX ғасыр агроөнеркәсіп кешеніндегі өндірістің айтарлықтай құлдырауына, тауар өндірушілердің қиын қаржылық-экономикалық жағдайына және көптеген әлеуметтік мәселелердің туындауына әкелді. Сондықтан, мемлекеттік басқару, оның ішінде агроөнеркәсіп кешенін реттеу мен мемлекеттік қолдау қазіргі жағдайда өте қажет.

Мақаланың мақсаты қазіргі жағдайда Жетісу облысының мысалында экономиканың аграрлық секторының жай-күйін егжей-тегжейлі зерделеу болып табылады.

Міндеттер ретінде мыналар айқындалды: өңірде өсімдік шаруашылығы өнімдерін, атап айтқанда техникалық дақылдарды өндіру мен сатудың неғұрлым маңызды проблемаларын анықтау, өңірдің аграрлық саласын қолдау жөніндегі шаралар кешені.

Зерттеудің жұмыс гипотезалары өңірдегі аграрлық секторды мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыру үшін, біріншіден, өңірде Азық-түлік корпорациясының филиалын құру, екіншіден, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін құру қажет деп санаймыз.

Әдебиетке шолу

Нарықтық экономикасы бар елдерде аграрлық өндірісті дамытудың шетелдік тәжірибесіне аналитикалық шолуды қорытындылай келе, кәсіпорындар мен кәсіпкерлердің экономикалық қызметіне мемлекеттің араласу дәрежесі негізінен жанама екенін атап өтуге болады. Мемлекет экономикаға заңнамалық шектеулер, міндетті төлемдер мен аударымдар, салық жүйесі, мемлекеттік инвестициялар, жеңілдіктер, субсидиялар, несие беру, мемлекеттік, әлеуметтік және экономикалық

бағдарламаларды жүзеге асыру арқылы әсер етеді.

Экономиканы мемлекеттік басқару қажеттілігін жоғалту туралы жекелеген ғалымдардың пікірлерінің негізсіздігін көптеген қазақстандық және шетелдік ғалымдар теориялық тұрғыдан дәлелдеп, дүние жүзінің барлық дерлік елдерінің тәжірибесімен расталды.

Экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеу және қолдау проблемасын XVIII ғасырда шетелдік ғалымдар көтерді, олар өндіріс пен тұтыну арасындағы өзара байланысты зерттей отырып, негізгі теориялық-әдіснамалық негіздер мен қағидаттарды негізге алды Ялгаров Я.С. [1] жұмыстарында көрініс тапты және т.б.

XX ғасырдан бастап аграрлық секторды мемлекеттік қолдау 1974-2009 жылдардағы конференцияларда кеңінен талқылана бастады. Экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың көптеген аспектілері ресейлік зерттеушілер Гапоненко А.Л. [2], Гамарник Г.Н. [3], жұмыстарында көрініс тапты және т.б.

Қазақстанда аграрлық саясатты зерттеуге арналған отандық ғалымдардың жұмыстары, мысалы, Танкиева А.Қ. [4], өз жұмысында негізгі проблемаларды анықтады аграрлық саланы мемлекеттік реттеу. Айтаханов Е.С. [5], Алдияров С.И., Кабдуалиева К., Елеусиз Л. [6].

Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктерін ұсынады, ал Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктерін ұсынады, атап айтқанда: ауылдық ипотеканы пайдалану, ауылды дамыту бағдарламасын жетілдіру, фермерлік шаруашылықтарды дамыту және т.б. Смағұлова, Г.С. [7], аграрлық саясат проблемаларын және оны шешу жолдарын негіздейді, онда негізгі міндеті пайызсыз кредиттер мен субсидиялар түрінде мемлекет тарапынан мемлекеттік қолдау негізінде қолжетімді сапалы өнім болып табылады.

Еңбек бөлінісі және елдердің халықаралық қолдауы жағдайында әлемдік азық-түлік секторын құру проблемаларын, сондай-ақ Шарипов А.К. [8], Ахметов К.А. [9] қарайды.

Материалдары мен әдістері

Мақалада, зерттеу нәтижесінде Жетісу облысы мысалында, аграрлық секторының даму жолдары карастырылған. Зерттеу барысында ғылыми мақалалар, әдебиеттер және аграрлық секторға арналған ашық мәліметтер қолданылған. Сонымен қатар,

мемлекеттік құжаттар, заңнамалар мен мемлекеттік бағдарламалардың мәліметтері талданды. Талдауда, ресмиаймақтық статистикалық деректер қолданылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін экономикалық құбылыстар мен процестерді талдау әдістері құрайды, атап айтқанда: теориялық жалпылау, салыстыру, талдау және синтездеу, индукция және шегеру, құрылымдық-логикалық талдау, жүйелік талдау, монографиялық әдістері.

Зерттеу нәтижесінде экономикалық талдау әдісі: салыстыру, салыстырмалы мөндердің ауытқуларын талдау, логикалық негіздеу әдісі және экспорттық бағалау қолданылды. Байқау, өлшеу және салыстыру сияқты зерттеудің эмпирикалық әдістері қолданылады. Тағы бір негізгі әдіс модельдеу болды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін экономикалық құбылыстар мен процестерді талдау әдістері құрайды, атап айтқанда: теориялық жалпылау, салыстыру, талдау және синтездеу, индукция және шегеру, құрылымдық-логикалық талдау, жүйелік талдау, монографиялық әдістері.

Талдау барысында 2022ж.-2023 жартыжылдық Жетісу облысы ауыл шаруашылығының дамуы жайлы есебі пайдаланылды. Мақалада шетел және зиялы отандық ғалымдардың еңбектері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде Жетісу облысы аграрлық саланың мемлекеттік қолдау шараларын ұсынды.

Нәтижелер

Экономиканы мемлекеттік басқару қажеттілігін жоғалту туралы жекелеген ғалымдардың пікірлерінің негізсіздігін қазақстандық және шетелдік ғалымдар дәлелдеп, дүние жүзінің барлық дерлік елдерінің тәжірибесімен расталды.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, тек ауыл шаруашылығын ғана емес, сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өндірісті барлық қажеттілігімен қамтамасыз ететін, басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.).

Қазақстанда аграрлық саланы дамыту үшін толықтай барлық ресурстары жеткілікті. Облыс елдің оңтүстік-шығысында орналасқан, қазіргі шекараларында 2022 жылы құрылған.

Бүгінде облыс ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қанттың, электр аккумулятор-

ларының және туристік қызметтердің ірі жеткізушісі болып табылады. Өңір қолайлы географиялық орналасуға ие, бұл оған үлкен көліктік-логистикалық әлеуетті қамтамасыз етеді.

Облыс Қытай Халық Республикасымен, Абай облысымен және Алматы облысымен шектеседі. Өңірде Қазақстандағы ең ірі халықаралық "Қорғас" шекара маңы ынтымақтастық орталығы орналасқан. Облыс аумағы – 118 мың шаршы км. Әкімшілік-аумақтық құрылымы 8 аудан және облыстық бағыныстағы 2 қала кіреді. Әкімшілік орталығы – Талдықорған қаласы.

Облыс халқы – 698,9 мың адам (2023 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша). Урбандалу деңгейі – 44,4%.

Облыс экономикасы аграрлық-индустриялық. 2023 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша жергілікті экономиканы қалыптастыруға өнеркәсіп (15,8%), ауыл шаруашылығы (11,3%), көлік және қоймалау (9,9%), сауда (8,1%) және құрылыс саласы (7,0%) ең көп үлес қосады (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10].

Жан басына шаққандағы ЖӨӨ 2023 жылдың 1 жартыжылдығында – 730,3 мың теңге немесе \$1 650,4. Бұл көрсеткіш бойынша облыс еліміздің 20 өңірі арасында 19-шы орында. 2023 жылы өңірде 401,4 млрд. теңгеге ауыл шаруашылығы өнімі өндірілді.

Облыстың қолайлы табиғи-климаттық аймақтағы географиялық орналасуы, құнарлы жерлер мен су ресурстарының болуы, оның аумағы арқылы көлік дәліздерінің өтуі, сондай-ақ басқа елдердің аумақтарына жақындығы облыстың ағымдағы мамандануын айқындайды.

Жетісу облысы экономиканың аграрлық бағытымен сипатталады. Облыстың ауыл шаруашылығы республикадағы жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің 5,5%-ын өндіреді. Облыстың ауыл шаруашылығына 19 842 шаруа қожалығы, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеумен 165 кәсіпорын айналысады (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10].

Бүгінгі күнге нарықтық саясат, нарықтық экономика деген желеумен министрліктердің ішінен холдингтер, ұлттық компаниялар, агенттіктер, басқалары тағы бар, құрып ешкім ештеңеге нақты жауап бермейтін жағдайға келген сияқтымыз. Нарықтық қатынаста жоспарлау болмайды, нарық өзі реттеп алады деген түсінік түбегейлі қате.

Таза пайда 2019 жылдың нәтижесі бойынша 2018 жылдың сәйкес көрсеткішімен салыстырғанда 173%-ға өсіп, 2,7 млрд. теңгені құрады. Баланс 69,4 млрд. теңгені құрап, міндеттемелерді өтеу есебінен өткен жылмен салыстырғанда 15%-ға азайды. Бұл Азық-түлік корпорациясы арқылы берілген Солтүстік облыстардағы қарыз ақшаның біршамасының қайтпай жатқанын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы министрлігі Азық-түлік келісім-шарт корпорациясының негізінде қосымша экспорттық орталық құруды жоспарлап отыр. Бұл туралы ҚР Агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасына енгізілетін түзетулер жобасында айтылған. Ауыл шаруашылығы министрлігі Азық-түлік корпорациясына жаңа функцияларды беруде азық-түлік келісімшарт корпорациясының неғұрлым белсенді рөл атқаруы тиіс деп тұжырымдайды.

Қажет болса, интервенцияларды жүзеге асырумен бірге, бағаның өсуін тежей алады. Азық-түлік корпорациясы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің, сақтаудың және өткізудің толыққанды желісін құруда жеке нарыққа жәрдемдесуге ат салысу керек. Сондай-ақ, Ауыл шаруашылығы министрлігі ұсынған түзетулерде қазақстандық өндірушілердің сыртқы нарықтарға қолжетімділігін кеңейту үшін астық нарығы операторы арқылы астық экспортын біртіндеп ұлғайту міндеті қойылып отыр. «Экспорт үлесі 50%-дан асқан кезде астық нарығы жөніндегі оператор Қазақстанның бірыңғай экспорттық орталығының функцияларын орындай алады», - деп құжатта айтылған.

Бүгінгі күні Елімізде аграрлық саланың 8% немесе 16 917 бірлігін алып жатқан ауыл шаруашылығы кәсіпорындары ауыл шаруашылығы өнімдерінің 46%, ал 92% немесе 249 544 бірлікті құрайтын шаруа және фермер қожалықтары ауыл шаруашылығы өнімдерінің 56%-ын өндіреді.

2021 жылдың 1 қыркүйегінде Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында соңғы бес жылда ғана субсидияға 2 трлн. теңгеден астам бөлінгенін айтқан болатын. «Өкінішке қарай, агроөнеркәсіп кешеніне қатысты қозғалған қылмыстық істердің жартысынан астамы субсидияны талан-таражға салуға байланысты болып отыр. Бұған жол беруге болмайды. Нормативтік негізін нығайтып, тиімді жоспарлау және мониторинг жүргізу жүйесін енгізу қажет.

Субсидияны рәсімдеу тәртібі түсінікті ері толығымен ашық болуға тиіс.

Шағын және орта шаруашылықтар үшін субсидия толығымен қолжетімді болуы керек.

Ауыл шаруашылығын технологиялық тұрғыдан қайта жабдықтауды қолдау тәсілдерін мұқият қарауымыз қажет», - деді Мемлекет басшысы. Қазір көп жерде 60-70%, жерді қосалқы жалға беру дамыған (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10]. Соған сәйкес, ауыл шаруашылығы өнімдерінің екінші рет жалған кірістеу, кооператив құру орнына қосарлы жалға алу етек жайған. Оны заңдастырудың бірден-бір жолы – әр жер үлесін иеленушінің жарғылық қорға жалдау құқығын беру арқылы кооперативтер ұйымдастыру. Ұйымдастырылған тексерулер көрсеткендей, кооперативтердің 77 пайызы белсенді емес, 60 пайызы жалған, ал бүкіл әлемде дамыған елдер кооператив жағдайда жұмыс істейді.

Жергілікті басқару органдарының индикативтік көрсеткішін қолданбаған салдарынан көп жерде кооперативтік қозғалыс алдыға жылжымай қалды. Құзыретті орган аталған кемшіліктерді жою бойынша нақты шараларды қабылдамады, керісінше, кооперативтерге 50 пайыздық инвестициялық субсидияны алып тастады

«Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» алғашқы Заң жобасында ауыл шаруашылығы кооперативі үшін жыл сайынғы міндетті ішкі аудит енгізу қарастырылған, ол үшін әрбір кооператив Ресейдегі және басқа озық шет елдердегідей ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағының құрамына кіруге міндетті болатын. Бұл норма олардың қатысушылары үшін кооперативтер қызметінің ашықтығын арттыруға, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің құрылған кооперативтерге сенімін арттыруға бағытталды.

Соңғы нұсқада заң шығарушылар қайта қарау кезінде ауыл шаруашылығы кооперативтері одағының құрамына кіруді «міндетті» дегеннен «еріктіге» қайта жіктеді (Dissart J.) [11]. Нәтижесінде 2018 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша т.а. осы заң күшіне енгеннен кейін 2 жыл ішінде республикада тіркелген 2 849 кооператив үшін бірде-бір ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы құрылмаған. 2022 жылы Республикада ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тек 6 тексеру одағы тіркелді.

Тексеру одағының құрамында әрқайсысында 20 құрылтайшы бар 11 АӨК болса, онда барлық 220 құрылтайшылардың

тіркеу күні атқару парағы бойынша бірде-бір борышкер болмауы керек, бұл айтарлықтай проблема.

Бұл кедергіні еңсеру үшін республикада алғаш рет 2018 жылдың 4 шілдесінде тіркелген Алматы облысындағы «Талдықорған аймағының ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы» 6 ай уақыт жұмсады (2017 жылдың желтоқсанынан маусым айына дейін). Осының салдарынан «Талдықорған аймағының ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы» 2021 жылға шарт бойынша көрсетілген 40 ішкі аудиторлық қызметтің 19-ы (СПК) одаққа мүше, қалған 21-і мүшелерінің қарызына орай тіркеле алмауына байланысты, келісімшарт бойынша ішкі аудиторлық қызмет көрсетілді.

Маңызды мәселенің бірі – жер заңнамасының жетілдірілмегендігі. 2003 жылы Қазақстан Республикасының Жер кодексінде «жерді сатуға рұқсат берілді», 13 жылдан кейін жерді сатуға мораторий жариялады, ал 10 жылдан бері бүкіл Қазақстан халқы «рұқсат етеміз» немесе «рұқсат етпейміз» деп дауласудамыз. Бұл кооперативтерді ұйымдастыруды және қосалқы жалға беруді заңдастыруды баяулатады.

Ауыл шаруашылығы саласында субсидияны негізінен ірі фермерлер алады. Жетісу облысы аймағында 580 шаруа қожалығы болса, оның 56-61-ы субсидия алады, немесе 11 пайыздан аспайды. Қалған 90%-ы субсидиялау жүйесінің күрделілігіне және жерді қосалқы жалға берудің пайдаланылуына байланысты сыбайлас жемқорлық тексерулерінен жалтару үшін, бұл жеңілдіктерді алмайды, ал кейбіреулері алғысы келмейді. Бұған шаруа қожалықтарында есеп жүргізу талаптарының жоқтығы және жалпы табыстың 3 пайызынан аспайтын жеңілдікті салық салу ықпал етіп отыр.

Осының барлығы ауылдағы көлеңкелі экономиканың өркендеуіне, сыбайлас жемқорлыққа әкеліп соғады. 2020 жылдан бастап шаруа қожалықтарына салық салудың өзгеруіне және гектарлық салық салу базасынан кіріске көшуге байланысты «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы 2007 жылғы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер енгізу қажет. Осы Заңға сәйкес 2-бап, 2-тармақ

Дара кәсіпкерлер патент, оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимдерін қолдану шарттарын сақтай отырып, бухгалтерлік есепке алуды (бастапқы құжаттарды жасау мен сақтауды қоспағанда) және қаржылық есептілікті

жасауды жүзеге асырмауға құқылы. Бірнеше рет талқылаудан кейін бұл өзгертілді. Осы тармақ бір мезгілде шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты болғандықтан, жаңа редакцияда - ҚР 24.06.21 No 52-VII Заңымен 2022 жылдың 1 қаңтарында қолданысқа енгізілді.

Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимдерін қолдануға;

Қазақстан Республикасында Ресейдегі 100% акциясы мемлекет иелігінде Россельхозбанк сияқты. Қытай, Беларусь, Швейцария мен Германияның, Нидерланды мен Жаңа Зеландияның агробанктеріне негізінде мемлекеттен берілетін субсидиялардың, субвенциялардың, дотациялардың бәрін біріктіретін шаруаларға «біртерезе» қағидаты бойынша қызмет көрсететін Агробанк болуы керек (Barenholdt J.O.) [12]. Бүгінгі күнде ауыл шаруашылығын қаржыландыру мәселесін шешу мақсатында мамандандырылған Агробанк құру қажеттігі айқын аңғарылады.

Себебі, ауыл шаруашылығына көмек ретінде берілетін қаржы сан тарапқа бөлінген. Субсидия алу бір тарапта, несие басқа тараптан, техника алатын несие үшінші жақта, басқасы тағы бар (Iorpolo G.) [13]. Өр-қайсысының өзінің ерекше талаптары бар. Осы мәселелерді және басқа да ауыл шаруашылығын қаржыландыру жұмыстарын бір жүйеге келтіріп, үкімет тарапынан қаралған қаржылай көмектің тиімділігін және ауыл шаруашылығын несиелеу саясатын арттыру мақсатында Агробанк құру қажет.

Құрылған Агробанк құрамына оңтайландырылған, ғылыми түрде негізделген штат кестесімен қазіргі АҚ Агроқаржы корпорациясы, Агронесие корпорациясы бөлімдері ретінде енуі керек.

Интернет, басқа да байланыс саласы дамыған кезде аудандарда үлкен филиалдар ашу қажеттілігі жоқ деп есептейміз. Аудандарда 2-3 банктың өкілдері отырып шаруалардың құжаттарын жинастырып тиімді байланыс жүйесімен облыстық филиалға жолдап, жетіспегенін толтырып ол жердің мақұлдауын шаруаларға жеткізіп отырса жеткілікті. Әрине бұл жұмысты ұйымдастырудың күрделі шаралары көп болады. Негізі жоғарыда аталған шаралар болса деп ойлаймыз.

Облыста 2023 жылы, көктемгі дала жұмыстарына несие алғандары 110 фермер, немесе жалпы санының 0,6 пайызы. Облыстық несие кооперациясы фермерлер-

ді аудандық несие серіктестіктеріне жібереді, олар фермерлерді мүше қылып алуға, жарна төлеуге мәжбүрлейді. Бұның юстициядан тіркеуден өтуі және кепілдікті рәсімдеу мәселесі біршама уақытқа созылып, несиеге көбісі қолжетімсіз болып отыр.

Үкіметтің жоспарындағы 150 км жердегі тиімсіз пайдаланылмай жатқан жерлерді қант зауыты балансына беріп, оны тиімді пайдалану бұл шарасыз іске аспайды. Оған өткен 30 жылдық тарихымыз куә.

Жетісу облысында Ақсу қант зауытын инвестициялауда 2017-2023 жылдары 13 млрд. теңге мемлекеттік қаражаты салынды. Еліміздегі ең ірі Ақсу қант зауытының жарғылық қорының 49 пайызы мемлекеттік үлестің "Жетісу" ӘКК АҚ-на құрайтынын ескеріп, озық дүние жүзілік мемлекеттердің тәжірибесіне сәйкес қант зауыттары мәртебесін қайта қараса, қант қызылшасы егіс алқаптарының көбейіп, оларды тиімді пайдаланудың негізгі факторларының бірі болар еді.

Көксу қант зауытың 2021 жылдан бері қант қызылшасын тоннасы 23 000 тенге орнына 15 000 теңгеден қабылдап, монополиялық қағидатқа сүйеніп, зауыт сатып алу бағасын 2021-2023 жылдары өзгеріссіз қалдыруда. Бұны Ауыл шаруашылық министрлігі, Облыстық әкімдік басшылары қолдап отыр. Бұл Көксу қант зауыты 1-2 адам басшылығының осы аралықта (2021-2023жж.) бір жақты 10 млрд. теңгеден астам пайда табуына мүмкіншілік беруде, ал негізгі жұмыс атқаратын 250-ден астам фермерлер сыртта қалуда.

Талқылау

Зерттеу барысында Шәріпов А.К. ұсынған экономиканың аграрлық секторындағы мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимыл жасау моделі пысықталды, ол өңірлерде аграршыларды қолдау жөніндегі мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттырады. Мақалада экономиканың аграрлық секторын реттеудің қалдық қағидатына байланысты проблемалар зерттеледі.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, ауыл шаруашылығын ғана емес, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өндірісті барлық қажетті заттармен қамтамасыз ететін, Тәуекелдерді жоғарылататын экономиканың басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.) (Whitford M.) [14]. Шаруалардың проблемалары көктемнен басталады.

«Қандай дақылды егіп, одан алған өнімді қайда сақтайды, қандай бағамен кімге өткізеді?» деген сұрақтар көп жағдайда белгісіз болып келеді.

Қорытынды

Жетісу облысының ауыл шаруашылығын дамыту болашақта перспективалы бағыт жүгері, қант қызылшасы, майлы дақылдар, темекі, азықтық дақылдарды, жеміс шаруашылығы және жүзім шаруашылығын өндіруі қарастырылған тиімді деп санаймыз.

Жетісу облысы аграрлық саланы мемлекеттік қолдау шаралары келесіні қамтиды:

1. Жергілікті басқару жүйесіндегі индикативтік жоспарлау жүйесінде қосымша әр аудандарда егілетін негізгі ауыл шаруашылық өнімдердің көлемі, гектары, түсімі көрсетілуі тиіс. Аудан басшылары әр округке бұл көсеткіштерді жеткізіп, олар ауылдық округ қауымдастығы жиналысында әр фермергеауыспалы егістік талабын сақтай отырып бөлуі тиіс. Олар сол өнімдерді қай жерге, қандай бағамен өткізетінін жасалған келісімшарт талабына сәйкес алдын-ала білуі тиіс. Бұл жұмысқа 2024 жылдан бастап әр округте құрылатын қоғамдық кеңеспен қатар фермерлер қауымдастығы белгілі рөл атқаруы керек.

2. Жетісу облысында Азық-түлік корпорациясының филиалын құрып, оның қызметін түбегейлі қайта қарау керек.

3. Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін ұйымдастыру кезінде ауыл шаруашылығы кооперативтеріне техника сатып алуға 50% инвестициялық субсидияларды бір мезгілде қалпына келтіре отырып, кооперативтік қордың ең төменгі деңгейін 20 миллион теңгеден кем емес белгілеу (Whitford M.) [15].

4. «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңға өзгеріс енгізу, онда ауыл шаруашылығы кооперативі үшін жыл сайынғы міндетті ішкі аудитті енгізу, ол үшін әрбір кооператив ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағының құрамына кіруге міндетті болуын қарастыру және 2025 жылға дейін тексеру одақтары шығындарын субсидиялауды қалдыру.

5. Барлық жерде кооперативтер (АӨК) ұйымдастыру үшін соңғы жылдардағы жер заңнамасындағы өзгерістерді зерделеу үшін фермерлерді оқытуды ұйымдастыру.

6. Қант зауыттарының заңды мәртебесінің өзгертуін қарастырып, қант қызылшасын өндірушілер мен өңдеушілерді бір ұйымға біріктіру бұрынғыдай Қазақстандағы және қазіргі уақытта Беларусь Республи-

касы мен Ресей мемлекеттері сияқты, арасында әділ бағаның болуы.

Автордың үлесі: Байтаева Гульнара Рахметовна: деректерді талдау және жинау, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, жарияланымды редакциялау және пысықтау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысы жоқ деп жариялады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Ялгаров, Я.С. История экономических учений / Я.С. Ялгаров. - М: Экономика, 2019. - 117с.

[2] Гапоненко, А.Л. Разработка стратегии территориального саморазвития / А.Л. Гапоненко. - 2020. – Санкт-Петербург: издательство БСГ.- 131 с.

[3] Гамарник, Г.Н. Управление экономикой Казахстана: методология, методы, пути реализации / Г.Н. Гамарник. – Алматы: Экономика, 2019. – 281с.

[4] Танкиева, А.Қ. Мемлекеттік басқару теориясы / А.Қ. Танкиева. – Алматы: Ақнұр, 2019. - 120 б.

[5] Айтаханов, Е. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын басқару проблемалары / Е. Айтаханов // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы. - 2019. - №2. - Б. 12-15.

[6] Алдияров, С. Қазақстан аймақтарының негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторлары және дамуды жалпы бағалау әдісі / С. Алдияров, К. Кабдуалиева, Л. Елеусиз // Транзиттік экономика. - 2020. - №1. - Б. 81-86.

[7] Смағұлова, Г.С. Ауыл шаруашылығын басқару мәселелері / Г.С. Смағұлова // Проблемы агрорынка. - 2019. - №2. - Б. 27-33.

[8] Шарипов, А.К. Индустриально-инновационный механизм развития АПК Казахстана / А.К. Шарипов // Проблемы агрорынка. - 2021.-№1.-С.17-22.

[9] Ахметов, К.А. Оценка возможных вариантов регионального развития / К.А. Ахметов // Экономист. - 2019. - №9. - С. 80-83.

[10] Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы [Электрондық ресурс]. - 2023.- URL: <https://www.zhetysu.gov.kz> (қаралған күні: 10.12.2023).

[11] Dissart, J. Landscapes and territory [Electronic resource].- 2019.- URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

[12] Barenholdt, J.O. Regional Development and Noneconomic Factors. [Electronic resource].-2019.-URL:<https://www.forskning.ruc.dk/en/publications/regional-development-and-noneconomic-factors> (date of access: 11.12.2023).

[13] Ioppolo, G. Developing a Territory Balanced Scorecard approach to manage projects for local development: Two case studies [Electronic resource].- 2019.- URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

encedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837711001190 (date of access: 11.12.2023).

[14] Whitford, M. A. Framework for the development of event public policy: Facilitating regional development [Electronic resource]. - 2019. - URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

[15] Whitford, M. Local Development [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

References

[1] Yalgarov, Ya. S. (2019). Istoriya ekonomicheskikh uchenij [History of Economic Exercises]. *M: Ekonomika - Moscow: Economics*, 117 [in Russian].

[2] Gaponenko, A.L. (2020). Razrabotka strategii territorial'nogo samorazvitiya [Development of a strategy for territorial self-development]. *BSG*, 131 [in Russian].

[3] Gamarnik, G.N. (2019). Upravlenie jekonomikoi Qazahstana: metodologija, metody, puti realizacii [Management of the economy of Kazakhstan: methodology, methods, ways of implementation]. *Almaty: Jekonomika*, - *Almaty: Economics*, 281 [in Russian].

[4] Tankieva, A.Q. (2019). Jergilikti ekonomikany basqaru [Management of the local economy]. *Almaty: Aknur*, 120 [in Kazakh].

[5] Aitahanov, E. (2019). Qazaqstan Respublikasynyñ auyl şaruashylyğyn basqaru problemalary [Problems of agricultural management of the Republic of Kazakhstan]. *QazUU habarşysy. Ekonomika seriasy – Bulletin of KazNU. Economics series*, (2), 12-15 [in Kazakh].

[6] Aldiarov, S., Kabdualieva, K., Eleusiz, L. (2020). Qazaqstan aimaqtarynyñ negizgi әleumettik-ekonomikalıyq indikatorlary және damudy jalpy baғalau әdisi [The main socio-economic indicators of the regions of Kazakhstan and the method of general assessment of development]. *Tranzittik ekonomika - Transit economy*, (1), 81-86 [in Kazakh].

[7] Smağūlova, G.S. (2019). Auyl şaruashylyğyn basqaru мәseleleri [Problems of agricultural management]. *Problema agrorynka – Problems of AgriMarket*, (2), 27-33 [in Kazakh].

[8] Sharipov, A.K. (2021). Industrial'no-innovacionnyj mekhanizm razvitiya APK Kazahstana [Industrial-innovative mechanism of development of agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 17-22 .

[9] Ahmetov, K.A. (2019). Ocenka vazmoznnyh variantov regional'nogo razvitiya [Assessment of possible options for regional development]. *Jekonomisit - Economist*, (9), 80-83. [in Russian].

[10] Jetisu oblysynyñ äleumettik ekonomikalıq jaǵdaiy [Social and economic situation of Zhetysu region] (2023). Available at: www.zhetysu.gov.kz (date of access: 10.12.2023) [in Kazakh].

[11] Dissart, J. (2019). Landscapes and territory. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

[12] Barenholdt, J.O. (2019). Regional Development and Noneconomic Factors. Available at: <https://forskning.ruc.dk/en/publications/regional-development-and-noneconomic-factors> (date of access: 11.12.2023).

[13] Ioppolo, G. (2019). Developing a Territory Balanced Scorecard approach to manage

projects for local development: Two case studies. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837711001190> (date of access: 11.12.2023).

[14] Whitford, M. (2019). A framework for the development of event public policy: Facilitating regional development. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

[15] Whitford, M. (2020) Local Development. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

Авторлар туралы ақпарат

Байтаева Гульнара Рахметовна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; Құқық және экономика жоғары мектебінің доценті; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187А, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

Information about authors:

Baytaeva Gulnara Rakhmetovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Higher School of Law and Economics; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurov str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

Информация об авторах:

Байтаева Гульнара Рахметовна – **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент; доцент Высшей школы права и экономики; Жетісуский университет им. И. Жансүгірова; 040009 ул.Жансүгірова, 187А, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>